

Nea Pälä ja Juha Tuomola

Kuvailutapaus vuosisatojen takaa - yhden inkunaabelin matka 1400-luvulta nykypäivään

Johannes Gutenbergin kehittämien irtokirjasinten myötä kirjapainotaito levisi 1400-luvun loppupuolella läpi Euroopan. Inkunaabelit, tai ennen vuotta 1501 painetut kirjat, havainnollistavat painetun kirjan syntyvaiheita Euroopassa sekä kirjallisen kulttuurin kehitystä. Niiden avulla voidaan tutkia esimerkiksi lukemisen ja kirjoittamisen tapoja ja asenteita läpi historian. Inkunaabelit ovat bibliografiselle kuvailijalle haastavaa, mutta myös mielenkiintoista aineistoa. Tässä artikkelissa esittelemme inkunaabelien kuvailua Turun yliopiston kirjastossa yhden esimerkkitapauksen kautta.

Varhaisimpia Euroopassa painettuja kirjoja kutsutaan inkunaabeleiksi eli kehtopainatteiksi latinan kehtoa tarkoittavaan sanaan *incunabula* pohjautuen. Inkunaabelien ulkomuoto jäljittelee käsikirjoitusten asettelua ja yleisilmettä. Kirjat viimeisteltiin käsin maalatuin kuvin ja koristuksin. Niistä löytyy myös monia nykylukijalle tuttuja elementtejä kuten sivunumerointi, sisällysluettelo, indeksi sekä ylä- ja väliotsikointi.

Inkunaabelit karttuvat lahjoitusten ja hankintojen avulla

Nykyään suurimmat inkunaabelikokoelmat löytyvät Bayerische Staatsbibliothekiltä ja British Libraryltä. Kirjastojen kokoelmat ovat karttuneet keräilijöiden kokoelmien päätyessä lahjoitusten ja hankintojen kautta kirjastoille. Esimerkiksi A. E. Nordenskiöldin

kokoelman inkunaabelit muodostavat merkittävän osan Kansalliskirjaston inkunaabelikokoelmaa. Turun yliopiston kirjaston kokoelmiin kuuluu noin 70 inkunaabelia, joita on hankittu säännöllisesti 2010-luvulta alkaen. Kirjaston ensimmäinen inkunaabeli, Baselissa vuonna 1481 painettu latinankielinen Raamattu, hankittiin jo vuonna 1953.

Inkunaabelit ovat olleet esillä Turun yliopistossa opetuksen ja tutkimuksen yhteydessä. Yliopiston opiskelijat pääsevät tutustumaan kirjaston inkunaabelikokoelmaan eri oppiaineiden kurssien yhteydessä järjestetyillä kirjastovierailuilla. Yksittäisiä niteitä lainataan myös kirjaston tiloissa käsiteltäviksi tutkimuskäyttöön. Laajemminkin yleisöllä on mahdollisuus tutustua kirjaston inkunaabeleihin esimerkiksi näyttelyiden myötä: kokoelman niteitä on ollut esillä kirjaston vitriini- ja verkkonäyttelyissä vuosina 2023 ja 2024.

Inkunaabelien käsittely ja kuvailu

Inkunaabeleita kuvailtaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota kirjan käsittelyyn. Lähtökohtaisesti varhaiset painetut kirjat ovat kestävä tekoa, sillä ne painettiin paksulle lumpupaperille. Ajan jälkeä on kuitenkin vuosisatojen jälkeen havaittavissa ja esimerkiksi hyvin vaurioitunutta sidosta voi olla hankalaa käsitellä. Erilaiset apuvälineet kuten tuet ja tyynyt ovatkin paikallaan. Lisäksi inkunaabelien käsittely on usein melko likaista puuhaa, niinpä nitriliikäsineiden käyttö on suotavaa. Vähintään kädet tulee pestä ja kuivata huolellisesti ennen ja jälkeen inkunaabelien käsittelyä.

Kuvailija kohtaa inkunaabeleita kuvaillessaan monia haasteita selvittäessään tietoja, jotka moderneja kirjoja kuvailtaessa ovat itsestäänselvyyksiä. Teosten nimet saattavat olla hyvin pitkiä tai vaikeasti erotettavia

Inkunaabeleita esillä Turun yliopiston kirjaston verkkonäyttelyissä

Taivaallista armoa ja helvetin tulta - Kuvat Pyhän Birgitan *Revelationes celestes* -teoksessa

<https://sites.utu.fi/libuniturku/verkkonayttelyt/birgitta/>

Näyttelystä vastasivat Turun yliopiston kirjasto ja Levd religion i medeltida Finland -tutkimushanke yhteistyössä Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies (TUCEMEMS) -keskuksen kanssa.

Tähtitiedettä kansien välistä verkkoon

<https://sites.utu.fi/libuniturku/verkkonayttelyt/tahtitiedetta-kansien-valista-verkkoon/>

Kirjaston toteuttama verkkonäyttely Turun yliopiston tähtitieteen oppiaineen 100-vuotisjuhlavuoden kunniaksi.

tekstin alusta, minkä vuoksi teoksella on usein myös lyhyt nimi (engl. *short title*), jolla teokseen yleisesti viitataan. Samalla teoksella voi myös olla useita eri vakiintuneita nimimuotoja. Samoin tekijän nimestä saattaa olla useita variaatioita, eikä tekijän nimi aina käy ilmi niteestä. Painotiedot löytyvät usein teoksen lopusta kolofoniksi kutsutusta omasta kappaleestaan. Jos kolofonia ei ole, täytyy tiedot

selvittää ulkoisista lähteistä.

Inkunaabelien materiaalisia ominaisuuksia kirjataan ylös enemmän kuin standardinmukaisessa kuvailussa. Inkunaabelien kuvailu onkin yhdistelmä yksittäisen kappaleen ominaisuuksien ja erityispiirteiden kuvailua, sekä tyyppillistä teos-, ekspressio- ja manifestaatiotasojen kuvailua. Pyrimme toisaalta noudattamaan samoja kuvailusääntöjä kuin muidenkin aineistojen

Verkkolähteitä inkunaabelien kuvailuun

Gesamtkatalog der Wiegendrucke (GW)

<https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>

Saksalainen inkunaabelitietokanta, johon on koottu 1400-luvulla painettujen kirjojen eri painosten tietoja. Tietokanta perustuu painettuun katalogiin, josta on ilmestynyt 1925 lähtien 11 osaa. Aakkosjärjestyksessä ilmestyvissä osissa on päästy kirjaimen H asti, mutta tietokannan verkkoversiossa on kuvailtu myös kirjaimet I-Z perustuen käsin kirjoitettuun luetteloon. Verkkotietokannasta löytyy myös linkkejä manifestaation digitoituihin kappaleisiin, joten inkunaabelin varsinaiseen sisältöön tutustuminen käy näppärästi.

Incunabula Short Title Catalogue (ISTC)

<https://data.cerl.org/istc/>

British Libraryn lyhytnimitietokanta, johon on GW:n tapaan koottu inkunaabelien eri painosten tietoja. ISTC:tä on työstetty vuodesta 1980 lähtien, ja siihen on liitetty muun muassa Frederick R. Goffin luettelo Incunabula in American libraries sekä British Libraryn ja Italian yhteisluettelon IGI:n inkunaabelitietueet. Myös ISTC:hen on linkitetty digitoituja inkunaabeleita.

Material Evidence in Incunabula (MEI)

https://data.cerl.org/mei/_search

Consortium of European Research Librariesin tietokanta, johon tallennetaan inkunaabelien kappalekohtaista eli omistushistoriaan, sidokseen, muistiinpanoihin yms. liittyvää tietoa suuremmalla tarkkuudella kuin kirjastojen tietokantoihin yleensä. Niinpä tieto käsin tehdyistä marginaalimerkinnöistä tai tietyn niteen matkasta kirjanpainajalta kirjaston kokoelmaan on helposti tutkijan löydettävissä.

modernin painojäljen tulkitseminen voi olla vaikeaa. Tekstin transkribointi tietueeseen on myös oma haasteensa. Jo ensimmäisessä paragrafissa näemme erilaisia lyhennemerkkejä ja sana universitate näyttäisi nopealla vilkaisulla olevan ”vniuerfitate”. F-kirjain-

ta muistuttava vanhan-aikainen s-kirjain on onneksi useille sille tuttu Gifu-askien lausuntatavasta (tai Sioudosta kirjoitusmuo-

Aloitamme kumanifestaation nimek-Nimekkeen ensisijainen de, nimiösivu, puut-aineistosta, joten tieteenä toimii tekstin alku. Tehdään huomautus nimekkeen tiedonlähteestä kenttään 588. Nimekkeeksi kirjataan DCRMR:n transkriptio-ohjeiden mukaisesti ”Officij misse, sacriq[ue] canonis expositio”, eli suomennettuna messun aseman ja pyhän kaanonin selitys. Merkitään myös varianttinameke kenttään 246: ”Officii missae, sacrique canonis expositio”. Kun kirjoitamme lyhenteet auki, varmistamme, että teos löytyy tietokannasta myös hakijalle, jolla ei ole tiedossa nimekkeen tarkka kirjoitusasu. Koska teoksella ei tietääksemme ole vakiintunutta nimekkeen muotoa, merkitsemme kenttään 240 ensisijaiseksi nimekkeeksi ISTC:n lyhennetyt nimekkeen ”Expositio officii missae sacrique canonis” sekä ekspression kielesi latinan.

Tekijätietoja tästä niteestä ei myöskään löydy – ainoa viittaus kirjan alkuperään nimekkeen yhteydessä on maininta kirjan julkaisemisesta Leipzigin yliopistossa (”in alma universitate Lipsensi edita”). Onneksi inkunabelikatalogeista löytyy lisätietoa.

Meidän kappaleemme edustaa manifestaatiota, joka on rekisteröity gw:hen tunnuksella M44069 ja istc:hen tunnuksella ie00165000. Viittaukset kataloginumeroihin kirjaamme toistettavaan 510-kenttään.

gw:n mukaan teoksen kirjoittaja on vuonna 1424

kuollut Nikolaus Stör. Hakuteos *Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon* kertoo hänen olleen sleesialainen teologi, joka opetti Kaarlen yliopistossa Prahassa ja Leipzigin yliopistossa 1400-luvun alussa. ISTC ei kuitenkaan ole yksimielinen teoksen tekijyydestä, vaan viittaa Ludwig Hainin inkunabelikatalogin ja British Libraryn BMC-katalogin pitävän tekijänä Vincentius Gruneria. Gruner (tai Grüner) oli myös teologi Kaarlen yliopistossa sekä Leipzigin yliopistossa lähes samaan aikaan Störin kanssa.

Verfasserlexikon listaa Störin ja Grunerin samannimiset teokset erillisinä teoksina, ja tekstien alkuja vertailemalla näyttäisi tämä manifestaatio todennäköisesti edustavan Störin työ-

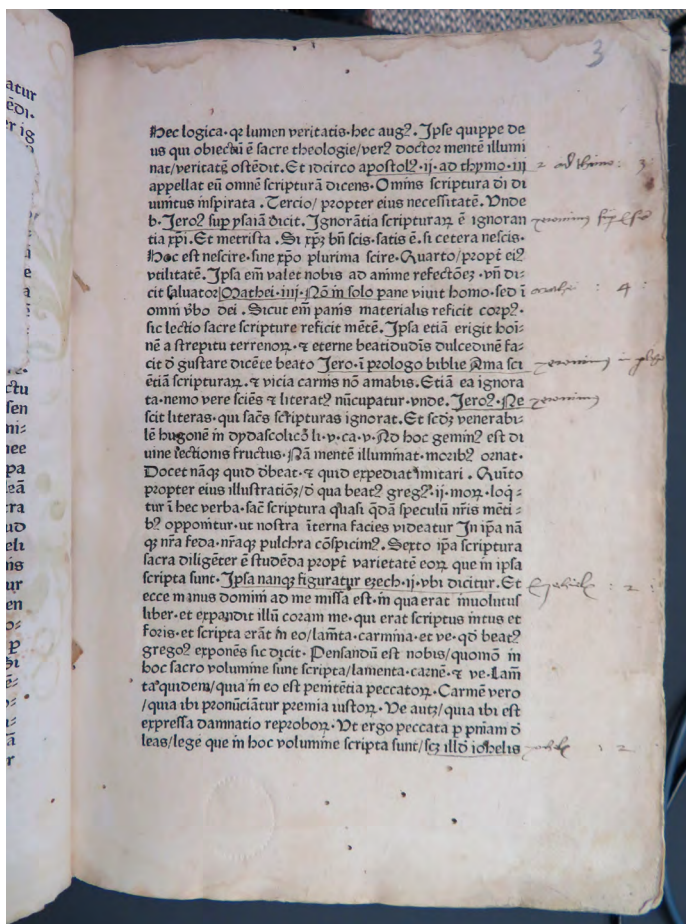
**Nimekkeen
ensisijainen
tiedonlähde,
nimiösivu, puuttuu
tästä aineistosta,
joten tiedonlähteenä
toimii tekstin alku.**

tä. Me päädyimme tämän perusteella merkitsemään tekijyyden Störrille 100-kenttään käyttämällä Library of Congressin auktorisoimaa hakumuo-
toa ”Stoer, Nikolaus, -1424”, mutta lisäsimme myös maininnan Grun-
rista mahdollisena tekijänä lähteineen
kenttään 500.

Kirjasimista voidaan tunnistaa painaja

Kolofonia painotietoineen ei ole, mutta painossa käytetyt kirjasi-
met voidaan tunnistaa: gw:n ja
istc:n mukaan Kurt Ohly on tunnis-
tanut kyseessä olevan Henricus Ari-
minensiksen teosten painaja. istc:ssä
mainitaan myös muiden lähteiden alus-
tavasti attribuioivan painajuuden Hein-
rich Eggensteinille. Ohlyn perustelut
vaikuttavat vahvemmilta, joten merkit-
semme painajaksi kenttään 264 gw:n
ja istc:n mukaisesti Henricus Arimi-
nensiksen kirjanpainajan, mahdollisesti
Strasbourgissa toimineen Georg Rey-
serin. RDA:n (2.8.1.1) mukaisesti var-
haisten painettujen kirjojen yhteydessä
painotieto merkitään julkaisutiedoksi.
Lisäämme kenttään 588 huomautuk-
sen tiedonlähteestä.

Painovuotta gw:ssa ei ole mainittu
(joskin samantapainen saman painajan
manifestaatio on ajoitettu viimeistään
jouluuatonaatolle 1473), joten tiedon
painoajasta poimimme Bayerische
Staatsbibliothekin BSB-Ink-tietokannasta, ja merkitsemme tämän tie-
donlähteen taas kenttään 588. Goff
viittaa lisäksi BSB-Inkin mukaan kap-

Lukijoiden kirjan marginaaleihin tekemät merkinnöt ja
alluviivaukset tarjoavat kirjahistorioitsijalle arvokasta
lähdeaineistoa lukemisen historiasta. Kuva: Nea Pälä

paleeseen, joka olisi rubrikoitu vuonna
1473, mutta tätä nidettä ei ole kukaan
muu löytänyt.

Analyttisen bibliografian konventiot käytössä

nkunaabeleiden kuvailussa noudatamme kirjaston kuvailukäytänteiden lisäksi myös soveltuvilta osin

LDR	02789cam a22006014i 4500
001	9923296677705971
005	20241101094103.0
008	240202q14731475fr p 000 0 lat c
024	8_ ja (FI-MELINDA)019017922 d 20241101094103.0
035	_ ja (FI-MELINDA)019017922
040	_ ja FI-T b fin e rda
041	0_ ja lat
100	1_ ja Stoer, Nikolaus, d -1424, e kirjoittaja.
240	10 a Expositio officii missae sacrique canonis. l Latina
245	10 a Officij misse, sacriq[ue] canonis expositio / c [Nikolaus Stör].
246	3_ ja Officii missae, sacrique canonis expositio
264	_1 a [Strasbourg] : b [Henricus Arimინensiksen kirjanpainaja, eli Georg Reyser], c [vuosien 1473 ja 1475 välillä?]
300	_ ja 182 lehteä : b illuminoiteja ; c 2:o
336	_ ja teksti b txt 2 rdacontent
337	_ ja käytettävissä ilman laitetta b n 2 rdamedia
338	_ ja nide b nc 2 rdacarrier
500	_ ja Kollaatio: a - 10 m8 n6 o--s10 t8].
500	_ ja Julkaisu tunnistettu ensimmäisen sivun perusteella.
500	_ ja Hain ja BMC attribuoinet tekijyyden Vincentius Grunerille.
510	4_ ja GW, c M44069
510	4_ ja ISTC, c ie00165000
510	4_ ja Hain/Copinger, c 6808
510	4_ ja Ritter, Inc. alsac., c I,306
510	4_ ja BMC, c I,77 (IB. 867)
510	4_ ja Goff, c E 166
510	4_ ja IBP, c 5120 [ca. 1473/75]
510	4_ ja BSB-Ink, c S-593
561	_ ja Aiempi omistaja: Buxheimin luostari. Omistajamerkintä (a1r): Cartae in Buxheim. 5 FI-T
562	_ ja Ensimmäisen sivun koristeellinen itiaali leikattu irti. Illuminoiteja. Kappaleiden ensimmäiset alkukirjaimet korostettu punaisella. Runsaasti merkintöjä mustalla ja punaisella musteella. 5 FI-T
563	_ ja Sidos on uudempi kuin julkaisu. Kannot päällystetty nuottikirjan sivulla. Sidoksen lehdissä on vesileimoja. 5 FI-T
583	_ ja Tietuetta ei poisteta. 5 FI-T
588	0_ ja Nimeke tekstin alusta. Kirjoittaja, painaja ja painopaikka GW:stä. Painoika BSB-Ink:stä.
650	_7 a messu (jumalanpalvelus) 0 http://www.yso.fi/onto/yso/p15214 2 yso/fin
650	_7 a pappeus. 0 http://www.yso.fi/onto/yso/p1498 2 yso/fin
650	_7 a teologia. 0 http://www.yso.fi/onto/yso/p3830 2 yso/fin
650	_7 a dogmatiikka. 0 http://www.yso.fi/onto/yso/p12684 2 yso/fin
650	_7 a mässa (gudstjänst) 0 http://www.yso.fi/onto/yso/p15214 2 yso/swe
650	_7 a prästadöme. 0 http://www.yso.fi/onto/yso/p1498 2 yso/swe
650	_7 a teologi. 0 http://www.yso.fi/onto/yso/p3830 2 yso/swe
650	_7 a dogmatik. 0 http://www.yso.fi/onto/yso/p12684 2 yso/swe
655	_7 a inkunaabelit. 0 http://urn.fi/URN:NBN:fi:au:slm:s851 2 slm/fin
655	_7 a inkunabler. 0 http://urn.fi/URN:NBN:fi:au:slm:s851 2 slm/swe
700	1_ ja Reyser, Georg, d -1504, e kirjanpainaja.
752	_ ja Ranska d Strasbourg
856	40 3 Kansi (Turun yliopiston kirjasto) u https://apps.utu.fi/kirjasto/Volter/kansikuvat/73.jpg
856	40 3 Ensimmäinen sivu (Turun yliopiston kirjasto) u https://apps.utu.fi/kirjasto/Volter/kansikuvat/74.jpg
856	41 y Universität- und Statsbibliothek Köln:n digitoitu kappale u http://inkunabeln.ub.uni-koeln.de/vdib-info/kleioc/ie00165000

Inkunaabelin Officij misse valmis tietue. Kuvasta poistettu joitakin tietueen kenttiä.
Kuva: Juha Tuomola

analyttisen bibliografian konventioita. Näihin kuuluvat kirjan ulkoisten ominaisuuksien tarkka kirjaaminen, muun muassa kollaatiomerkinä, joka näyttää esimerkkikappaleemme osalta tältä: [a–110 m8 n6 o–s10 t8]. Merkinä kertoo kirjan sisältämien vihkojen määrän ja niiden laajuuden lehdissä. Tämä kappale koostuu siis vihoista, joissa on joko 10, 8 tai 6 lehteä. Lisäämme kollaatiomerkinä kenttään 500. Lisäksi ilmoitamme kentässä 300 kirjan koon arkkiiin perustuen: tämä kirja on foliokokoinen (2:0).

Kuten yllä on mainittu, inkunabelien kuvailussa painottuu kappalekohtaisten ominaisuuksien kirjaus. Esimerkkiniteestämme löydämme muun muassa viitteitä omistushistoriasta: lehden a1 rektopuolella on Buxheimin luostarin kirjaston merkintä. Kirjaamme tämän kenttään 561. Erilaiset uniikit ominaisuudet, tämän niteen kohdalla irtileikattu koristeellinen initiaali eli alkukirjain ja kirjasta löytyvät marginaalimerkinä, merkitsemme kenttään 562. Kirjan sidos on myös kauniisti päällystetty nuottikirjan lehdellä, sidokseen liittyvät ominaisuudet merkitään kenttään 563.

Sisällönkuvailussa ei ole suurta eroa muuhun aineistoon: käytämme Yleistä suomalaista ontologiaa ja Suomalaista lajityyppi- ja muotosanastoa. SLM:stä löytyy kenttään 655 muototermi inkunabelit, ja toki sen lisäksi teos voi olla esimerkiksi saarnakokoelma tai kommentaari. Tarvittaessa käytämme sisällönkuvailuun toisen käden läh-

Tarvittaessa käytämme sisällönkuvailuun toisen käden lähteitä, mutta yleistiedosta, historian osaamisesta ja kielitaidosta on paljon apua.

teitä, mutta yleistiedosta, historian osaamisesta ja kielitaidosta on paljon apua. Tässä tapauksessa tiedämme Verfasserlexikonin ja pikaisen käännöksen perusteella kyseessä olevan paitsi jonkinlainen messuanalyysi, myös yleisempi kirjoitus ideaalisen papin luonteenpiirteistä ja karaktääristä.

Lisäämme tietueeseen myös kenttään 856 linkin Universitäts- und Stadtbibliothek Kölnin digitoituun versioon. Tällöin inkunabelista mahdollisesti kiinnostunut asiakas voi jo etukäteen tutustua vastaavaan aineistoon, ja tehdä sen perusteella päätöksen haluaako tutkia meidän kappaleitamme syvemmin. Myös kunkin niteen kappalekohtaiset ominaisuudet voivat vaikuttaa tähän, joten lisäämme tietueisiimme myös linkkejä kuviin kappaleistamme: yleensä vähintään ensimmäisestä tekstisivusta, mutta joskus myös esimerkiksi kannesta.

Kuvailu on vaativaa, siksi myös mielenkiintoista

Kun bibliografinen tietue sekä niteen saatavuustiedot on näin kirjattu tietokantaan, on meidän osamme prosessista lähes valmis. Enää tarvitsee viedä kirja paikalleen varastoon ja odottaa,

että relevanttia tutkimusta tekevä tutkija innostuu pyytämään sen katsottavakseen. Tärkeintä on saada aineisto kuvailtua siten, että mahdollinen käyttäjä, jota kirja on odottanut vuosisatojen ajan, löytää sen järjestelmästä ja saa sen tutkittavakseen.

Inkunaabelien kuvailussa on paljon jokapäiväisestä kuvailusta poikkeavaa, mutta juuri tämä tekeekin siitä niin mielenkiintoista. Kuvailuprosessia

pääsee lähestymään hieman eri näkökulmasta kuin tavallisesti. Jokainen inkunaabelitietue on kiirehtimättä aikaan saatu yhteistyön tuotos, jonka eteen on kaivauduttu milloin erilaisten sääntö- tulkintojen, milloin ensyklopedisten lähteiden ja milloin itse aineiston syövereihin. Mutta vaikka aikaa ja vaivaa onkin kulutettu huomattavasti tavallisemman aineiston kuvailua enemmän, on lopputulos sen arvoinen. ♠

Kirjallisuutta

Bayerische Staatsbibliothek München. S-593. *Inkunabelkatalog*. Viitattu 31. 10. 2024. https://inkunabeln.digitale-sammlungen.de/Ausgabe_S-593.html

British Library. ie00165000. *Incunabula Short Title Catalogue*. Viitattu 31. 10. 2024. <https://data.cerl.org/istc/ie00165000>

Kuvailevan metatiedon asiantuntijaryhmä [Kumea], (2024). RDA-sovellusohje. <https://wiki.helsinki.fi/xwiki/bin/view/rdasovellusohje/RDA-kuvailu%20MARC%2021%20-formaatilla/RDA-sovellusohje/>

PREUSSISCHER KULTURBESITZ. M44069. Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Viitattu 31. 10. 2024. <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/M44069.htm>

RBMS Bibliographic Standards Committee (2022). Descriptive Cataloging of Rare Materials (RDA Edition). <https://rbms.info/dcrm/dcrmr/>

RDA Steering Committee. Alkuperäinen RDA Toolkit. <https://original.rdatoolkit.org/>

STÖR, N. (n.d.). *Officij misse, sacrique canonis expositio*. Strasbourg: Georg Reyser.

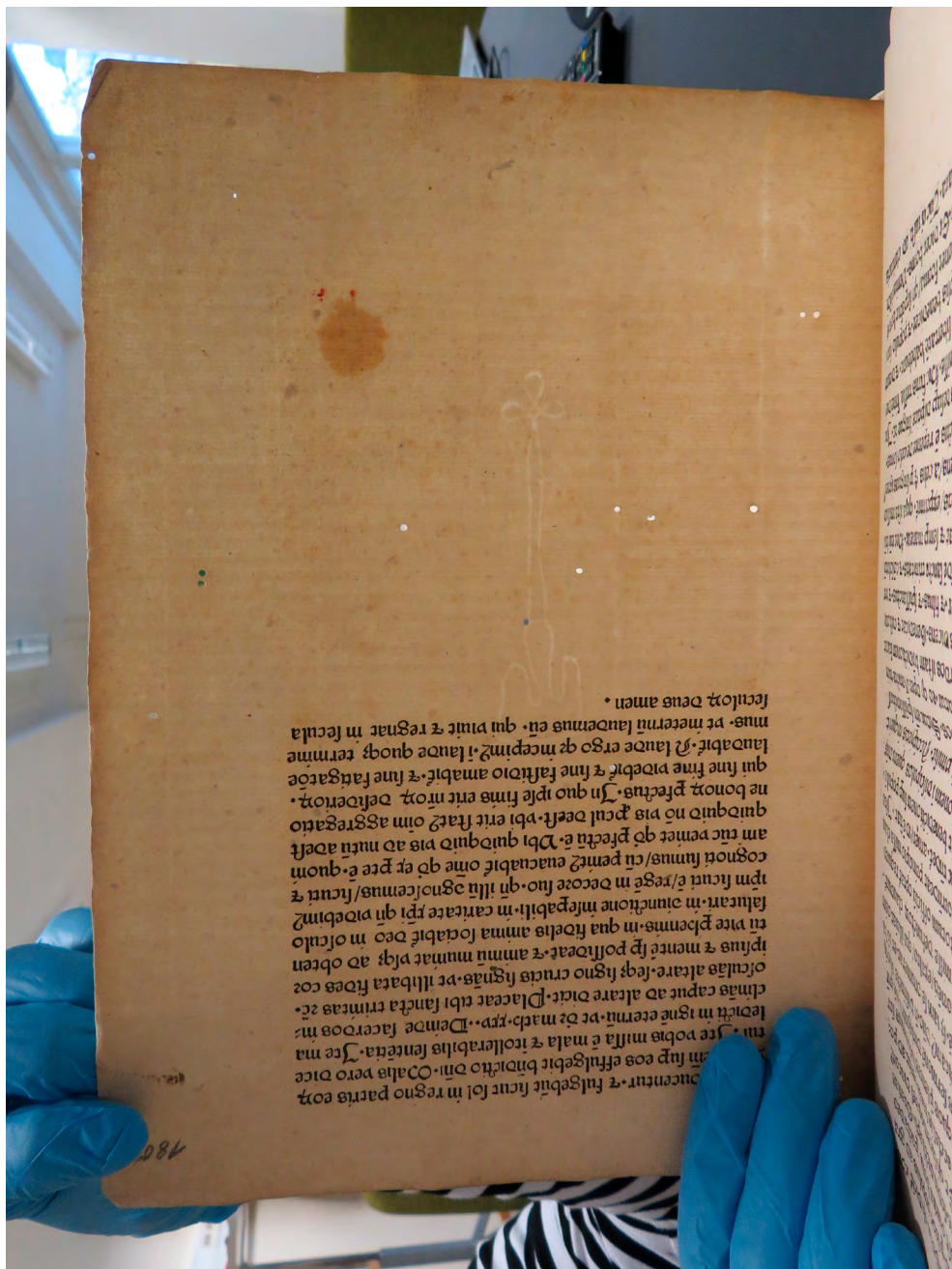
WORSTBROCK, F. J. (1995). Stoer, Nikolaus. Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon, 9, 352–355. Berlin: de Gruyter.

WORSTBROCK, F. J. (2004). Gruner, Vinzenz. Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon, 11, 561–567. Berlin: de Gruyter.

Kirjoittajat

JUHA TUOMOLA
Turun yliopiston kirjasto
juha.h.tuomola@utu.fi

NEA PÄLÄ
Turun yliopiston kirjasto
nea.a.pala@utu.fi

Paperinvalmistajat ovat myös jättäneet jälkensä kirjoihin vesileimatunnuksin. Tästä inkunaabelista löytyy vesileima, jossa kolmihuippuisen vuoren yllä on kepin päässä kolmielehtinen kukka. Kuva: Juha Tuomola